

Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi

Cilt 17, Sayı 4 (Aralık 2020), ss. 495-519

DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.4.28

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

Ajun Kelimesinin Kutadgu Bilig'deki Görünümleri

Şahru Pilten Ufuk

Sakarya Üniversitesi (Sakarya)

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı Buddhist Türk çevresinde önemli bir dinî terim olan *ajun* kelimesine Kutadgu Bilig'de Yûsuf Has Hacip tarafından yüklenen söz bilgisel özelliklerin bütün boyutlarıyla ortaya koyulmasıdır. Bu doğrultuda *ajun* kelimesi beş bölüm içinde incelenmiştir. Birinci bölümde *ajun* kelimesinin kullanım sıklığı, eser genelindeki dil kullanımı ve eserdeki karakterlerin dil kullanımları olmak üzere iki farklı açıdan ele alınmıştır. İkinci bölümde *ajun* kelimesinin KB'de tek başına ve kelime grubu hâlindeki kullanımlarında sahip olduğu bağlama dayalı anlamları ortaya koyulmuştur. Üçüncü bölümde *ajun*'un metaforik anlamları, dördüncü bölümde ise *ajun* için yapılan benzetmeler değerlendirilmiştir. Son aşamada ise *ajun*'un yer aldığı bağlamlar ve eş dizimlenme özellikleri tespit edilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Kutadgu Bilig, *ajun*, dünya kavramı, söz bilgisel çözümleme

ABSTRACT

The main purpose of this study is to reveal all aspects of the lexical features attributed to the word *ajun*, which is an important religious term in the Buddhist Turkish environment, by Yûsuf Has Hacip in *Kutadgu Bilig*. Accordingly, the word *ajun* has been examined in five chapters. In the first chapter, the frequency of use of the word *ajun* is discussed in two

different aspects: the use of language throughout the work and the use of language of the characters in the work. In the second chapter, the context-based meanings of the word *ajun* in the use of the word *ajun* alone and in a word group are revealed. In the third chapter, the metaphorical usage of *ajun*, and in the fourth chapter, the metaphors for *ajun* are evaluated. In the last stage, the contexts in which *ajun* is located and its collocational features were determined.

KEY WORDS

Kutadgu Bilig, *ajun*, world concept, lexical analysis.

1. Giriş

ajun kelimesi Sogdca “hayat, canlı varlık” anlamına gelmektedir (ED 28). Eski Türkçede “varlığın durumu; doğumdan ölüme uzanan süreç yani reenkarnasyon içerisindeki bir hayat dizisi” anlamında “bu dünyada” (ETü. Bud. *bo ajunta*), “görünür dünyada” (ETü. Bud. *(bo) közüünür ajunta*) doğma-ölme *samsāra*’sı içinde akan “varlık biçimleri” (=Skr. *gati*), “doğmalı-ölmeli”ler için Buddhist bir teknik terim olarak kullanılmıştır (Barutcu Özönder 2003: 23).

Türklerin Müslümanlığı kabul etmesiyle, erken İslâmî çevre sözcük yapıcılarının tıpkı Buddhist literatüründe teknik terim olarak kullanılan diğer kelimelere yaptıkları gibi *ajun*’un kullanımına yönelik de şuurlu bir tasarrufa girdikleri görülmektedir (Barutcu Özönder 2003: 21). Bu bağlamda *ajun*, İslami düşünceye uyarlanmış ve Ar. *ahiret* “öbür dünya” kelimesinin karşısı olarak Ar. *dunyā* “bu dünya” kavramı için kullanılmaya başlanmıştır (ED 28). Bununla birlikte *ajun* kelimesine 15. yüzyıldan itibaren ne Doğu ne de Batı sahası metinlerinde rastlanılmaması, muhtemelen sahip olduğu kuvvetli Buddhizm çağrışımının yok edilememesinden ötürü, kelimenin bilinçli olarak kullanılmama yoluna gidildiğini göstermektedir.

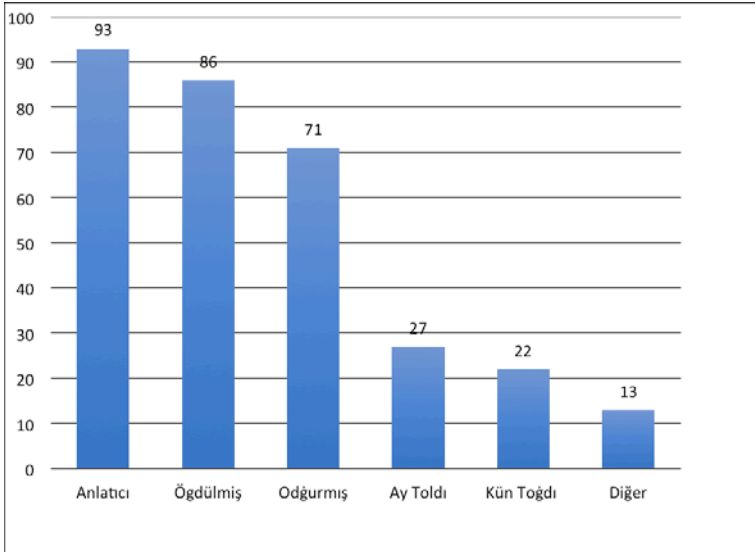
Bu çalışmada yeniden anlamlandırma ve yapılandırma çabası dâhilinde *ajun* kelimesine Kutadgu Bilig’de (=KB) Yûsuf Has Hacıp tarafından yüklenen söz bilgisel özelliklerin bütün boyutlarıyla ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda *ajun* kelimesinin sıklık, anlam, bağlam ve eş dizim özellikleri incelenmiştir. Konunun kapsamı göz önüne alınarak incelemede eş zamanlı yöntem kullanılmış, gerekli olduğu düşünüldüğü durumlarda yalnızca eserin çağdaşı Dîvānu Lugâti’t-Türk’ten (=DLT) istifade edilmiştir. Kullanım sıklıkları eser genelindeki dil kullanımı ve eserdeki karakterlerin dil kullanımları olmak üzere iki farklı açıdan ele alınmıştır. Anlam özellikleri ise üç alt bölüm içinde incelenmiştir. Birinci bölümde *ajun* kelimesinin KB’de tek başına ve kelime grubu hâlindeki kullanımlarında sahip olduğu bağlama dayalı anlamları ortaya koyulmuştur. İkinci bölümde *ajun*’un metaforik anlamları, üçüncü bölümde ise *ajun* için yapılan benzetmeler değerlendirilmiştir. Son aşamada ise *ajun*’un yer aldığı bağlamlar ve eş dizimlenme

özellikleri tespit edilmiştir. Eş dizim özelliklerinin saptanmasında tüm bir beyit değil yalnızca *ajun* kelimesinin geçmiş olduğu dize temel alınmıştır.

2. Kullanım sıklığı

KB'in temel yazılış amacı okuyucuya bu dünyayı ve ahireti kazanması için bilgi vererek yol göstermektir. Bu doğrultuda dünya kavramı, KB'de en sık geçen kavramlar arasında yer almaktadır. Dünya kavramının ifadesi için *ajun*, *dünyā*, *yir*, *cihān* ve *alem* olmak üzere 5 farklı kelime kullanılmıştır. Bu beş kelime arasında, kullanım sıklığı açısından ilk sırada olan *ajun* kelimesidir. *Ajun* eserde 312 kere kullanılmıştır. KB'de geçen 2169 madde başı isim arasında kullanım sıklığı açısından 26. sıradır (Sırasöğüt 2020). İsim ve fiillerin karışık olarak ele alındığı bir sıralamada ise *ajun*, kullanım sıklığı açısından 38. sırada gelmektedir (Ergüzel ve Kirik 2018: 395).

KB, dört kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurulmakla birlikte eserde, yazarın kendi sözleri, başkalarının sözlerinden aktarımlar ve az sayıda yardımcı karakterin konuşmaları da bulunmaktadır. Beyitlerin konuşurlarına göre sınıflandırılarak karşılaştırılması sonucunda *ajun* kelimesinin geçmiş olduğu konuşmaların %80'inin Ögdülmiş, anlatıcı ve Odğurmuş'a ait olduğu görülmüştür. Kün Toğdı, Ay Toldı ve diğerlerinin *ajun* kelimesini kullanım oranı ise toplam %20'dir. Kullanım sayıları ve oranları Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Kutadgu Bilig'de yer verilen karakterlerin *ajun* kelimesini kullanım oranları

Karakterlerin karşılıklı konuşmalarında, *ajun* kelimesi en çok akli temsil eden Ögdülmiş (%42) ve akibeti temsil eden Odğurmuş (%34) tarafından kullanılmakta ve eserin merkezî karakteri Kün Toğdı'ya yönelik konuşmalarda (%50) geçmektedir (bkz. Tablo 2). Bu kullanımlar, hükümdar Kün Toğdı'nın karşısına, birinin diğerine vesile olarak çıkmalarının sağlandığı diğer üç başkarakterin, yani Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odğurmuş'un birbirlerine yakınlığını birinci dereceden akrabalık bağı ile kurarak ideal devleti *kut-akıl-akabet* ayakları üstüne oturan *adalet*'le ülküleştiren Yûsuf'un (Barutcu Özönder 2018: 191) bu kurgusuna paralel olarak ideal dünya anlayışını *kut-akıl*'ı temel alan *adalet*'le idealize ettiğinin göstergesidir.

		ALICI				TOPLAM
		Ay Toldı	Kün Toğdı	Ögdülmiş	Odğurmuş	
VERİCİ	Ay Toldı	6 (kendi kendine)	17	4	-	27
	Kün Toğdı	4	-	15	3	22
	Ögdülmiş	1	55	-	30	86
	Odğurmuş	-	31	40	-	71
	Kumarı	-	-	1	-	1
TOPLAM		11	103	60	33	207

Tablo 2: Kutadgu Bilig'deki ana ve yan karakterlerin *ajun* kelimesini kullandığı kişiler ve kullanım sayıları

Nitekim Yûsuf Has Hacib'in kitabını yazılış amacını ifade ettiği beyitlerde (KB 351-352)¹ de açıkça belirttiği gibi, eserde bireyin, birini diğerine tercih etmeden, bu dünya ve öbür dünyayı birlikte kazanırsa kutlu olabileceği savunulur. Bu savunma, "ahiretin ancak bu dünya ile kazanılacağını ileri süren" aklın temsilcisi vezir Ögdülmiş ile dünya işlerinden elini eteğini çekerek inzivaya çekilen, ölmeden ölecek bu dünyayı bu dünyada terkeden Odğurmuş arasındaki ideolojik çatışmalar aracılığıyla yapılır. Eserde dünya ile ilgili düşüncelere *Odğurmuş Ögdülmişke dünyanın 'ayıbların ayur, Ögdülmiş Odğurmuşka dünyâ birle 'ukbi kazganğusun ayur, Odğurmuş Ögdülmişke dünyâdm yüz evrüp barıña tapı bolmakın ayur* gibi ayrı bölümler altında yer verilerek dünya ile ahiret inancının birlikte yürütülmesi gerektiği iletisi ön plana çıkarılır. Bu kullanımlar KB'nin yazılmasında "münzeviliğe karşı toplumsal yaşamı

¹ *sözüm sözledim men bitidim / bitig sunup iki ajunnu tutğu elig; kişi iki ajunnu tutsa kutun / kutadmış bolur bu sözüm çm bütün* "Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı da tutan bir eldir. Kişi her iki dünyayı da devletle elinde tutarsa kutlu olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür." (KB 351-352)

savunma" (Findley 2006: 97); "Türklük ruhunu, Türklerin dünya ve hayata dair faaliyetlerini ihmal etmesine sebep olan sofuluğa mâni olma" (Arsal 1947: 94) amaçlarının da çok büyük bir önem taşıdığını göstermektedir.

3. Anlam Özellikleri

ajun kelimesi, KB'de kullanılan Buddhacı alt katmandan kalma, Sanskrit ve Sogd asıllı "cennet" anlamında *uštmaḥ* (*uçmak*), "şeytan" anlamında *yek*, "melek" anlamında *ferište/firište*, "misafirhane" anlamında *muyan* gibi çok sayıda terimden birisidir (Dilaçar 1972: 152).

Kâşgarlı Mahmûd, DLT'te (I 77) *ajun* kelimesinin "dünya" (Ar. *dunyā*) anlamına geldiği ve Çiğil lehçesinde "bu dünya" (Ar. *a'd-dunyā*) için *bu ajun*; "ahiret" (Ar. *al-âhira*) için de *ol ajun* dendiği bilgisini verir. Divanında *ajun* kelimesini madde başı olarak ve bağlam içinde 17 kez kullanır. *Ajun* sözcüğünü ve onunla oluşan birlikleri Arapça olarak aşağıdaki gibi verir:

ajun [dunyā] "açın, dünya" (DLT I 77); "dünya" (ErcDLT 36) "the world" (CTD I 51)

ajun [arḍ] "yer yüzü" (DLT I 463); "yer yüzü" (ErcDLT 202); the earth" (CTD I 233),

ajun [âlam] "âlem" (DLT II 303); "âlem" (ErcDLT 327); "the world" (CTD II 417)

ajun [zamān] "dünya, zaman" (DLT I 160); "zaman" (ErcDLT 81); "time" (CTD I 90)²

ajun [dahr] "açın, zaman" (DLT III 288); "zaman" (ErcDLT 470); "time" (CTD II 570).

bu ajun [ad-dunyā] "bu dünya" (DLT I 77); "bu dünya" (ErcDLT 36); "this world" (CTD I 51)

ol ajun [al-âhira] "o dünya, âhiret" (DLT I 77); "ahiret" (ErcDLT 36); "the other world" (CTD I 51)

meṅgü ajun [dār al-xülud] "sonu olmayan dünya, âhiret" (DLT III 378),

² *ajun* kelimesine diğer çalışmalarda "dünya, zaman" ve "time" karşılıklarının verildiği kullanımlardan yalnızca biri için ErcDLT'de (81) "devran" karşılığı verilmiştir. Diğerlerinde *ajun*, düzenli biçimde "zaman" olarak karşılanmıştır.

“sonsuzluk yurdu (cennet)” (ErcDLT 502), “The abode of immortality” (CTD II 609)

ajun emgegi [humüm] “dünya zahmetleri” (DLT II, 228), “dünyanın sıkıntıları” (ErcDLT 299), “the cares of the world” (CTD II 380)

ajun beği “dünya beyi” (DLT III 41), “dünya beyi” (ErcDLT 366), “the emir of the world” (CTD II 462)

ajun çık- “dünya bitmek ve gitmek; zaman geçmek ve ölüm gelmek” (DLT I 420), “vakti geçmek ve ölmek” (ErcDLT 182), “his time is up (and he dies)” (CTD I 211)

ajun küni, yıldızı “açının/zamanın günleri ve geceleri; dünyanın yıldızı, güneşi” (DLT III 288, 378), “zamanın günleri ve geceleri; dünyanın güneş ve yıldızları” (ErcDLT 470, 502), “the days and nights of time; sun and stars of the world” (CTD II 570, 609)

ajun tını “dünyanın soluğu” (DLT I 179, II 283), “dünyanın içi, dünyanın nefesi” (ErcDLT 92, 318), “the breath of the world” (CTD I 99, II 407)

ajun türüt- “âlemi yarat-” (DLT II 303), “âlemi yarat-” (ErcDLT 327), “created the world” (CTD II 417)

arguç ajun “dünya, aldatıcı dünya” (DLT I 95), “deceitful world.” (CTD I 60)³

ırsız ajun “kahpe dünya” (DLT I 41), “hırçın ve kötü dünya” (ErcDLT 19), “wicked world” (CTD I 33)

KB'nin Arat (1974) tarafından yapılan tercümesinde *ajun* için büyük çoğunlukla “dünya” kelimesine yer verilmiştir (KB 1947, 1949 vb.), az sayıda beyitte ise *âlem* (KB 279, 5133, 5254), *devlet* (KB 3460), *her taraf* (KB 4885), *bütün bunlar* (KB 5381), *başkaları* (KB 2635) ifadeleriyle karşılanmıştır. Kelimesi kelimesine çeviri yapılmayıp bağlama uygun farklı ifadeler kullanılmasına nadiren rastlanır:

erejin avmsa yese el uzun, bütün cân üzülse yese ol ajun “Huzur içinde ömür sürsün, uzun zaman hükümran olsun; bütün canlar feda olsun, tek o yaşasın.” (KB 1929)

taki munda yegrek tileyin tese, ikigün ajunuğ tileme usa “Bundan daha iyisi de var; eğer yapabilirsen, bunların ikisini de isteme.” (KB 4741)

³ ErcDLT’de bu ifade Türkiye Türkçesine çevrilmemiş orijinal hâli verilmekle yetinilmiştir.

bu munça ajun barça bütrü saña, tükemez tüker sen ay küçlüg toña "Bütün bunların hepsi senin için bitmez tükenmez; fakat sen tükenirsin, ey kudretli yiğit." (KB 5381)

Ajun kelimesi KB genelinde çoğunlukla tek başına değil kelime grubu hâlinde kullanılmıştır. Oldukça çeşitlilik gösteren bu kelime grupları genel olarak terim veya deyim yapısındadır. Bir kısmının ise Yûsuf Has Hacib'e özgü stilistik yapılar olduğu düşünülebilir. *Ajun*'la oluşturulan kelime grupları aşağıda sıralanmıştır:

a. begleri "dünya beyi" (KB 252, 276, 1405, 1885, 2092, 2593, 3034)

ay kaznak uruğlı a. begleri "ey hazine toplayan dünya beyi" (KB 5294)

neçe dünyâ yeğli a. begleri "dünyaya nail olan nice cihan beyleri" (KB 6634)

a. bodnu "dünya halkı" (KB 460, 878, 1886, 2076, 3652, 5358, 5916)

a. edğüsü "dünya nimetleri" (KB 1744)

a. el "ülkeler" (KB 836)

a. emgeki "dünya zahmetleri" (KB 6336)

a. erki "dünya kudreti" (KB 940)

a. feylesüfi "dünya filozofu" (KB 3076)

a. hâli "dünyanın hâli" (KB 6390)

a. halkı "dünya halkı" (KB 732)

a. ilçisi "dünya hâkimi" (KB 4012)

a. kezgüci satıgçı "dünyayı dolaşan bu satıcılar" (KB 4425)

a. kezmiş er "dünyayı gezmiş insan" (KB 4434)

a. kılkı "dünyanın tabiatı" (KB 6465)

inançsız a. kılkı "güvenilmez dünya huyu" (KB 6629)

a. kırtışı "dünya yüzü" (KB 3948, 5669, 6223)

a. körki "dünya güzelliği" (KB 2474)

a. mâli "dünya malı" (KB 1119)

a. menzi "dünyanın rengi" (KB 3840, 6213, 6215)

a. taşsuka "dünyanın nâdir şeyleri" (KB 4424, 5368)

a. tatığı "dünya zevki" (KB 3573)

a. tezgimli hitay arkası "dünyayı dolaşan Hitay kervanları" (KB 5754)

a. tezginiş neñke tegmiş kişi "dünyayı dolaşan ve böylece servet sahibi olan kişi" (KB 2745)

- a. tokluğu* "dünya tokluğu" (KB 5317)
- a. tözi* "dünyanın temeli" (KB 2758)
- a. tutğuçu* "dünyayı elinde tutan" (KB 218, 250, 2093, 2141, 5086, 5137)
- a. tutğuçu er* "dünyayı tutan insan" (KB 4013)
- a. üdrümi* "dünya seçkinleri" (KB 417)
- a.+da çavıkmış ne türlüğ eren* "dünyaya ün salmış bin bir çeşit insan" (KB 3807)
- a.+da küsüş* "dünyada aziz" (KB 4105)
- a.+da ozuk* "başkalarından üstün" (KB 2635)
- a.+da tetig er* "âlemde ferasetli insan" (KB 279)
- a.+da törü* "dünya kanunu" (KB 4153)
- a.+ka apa inmişinde berü* "Adem'in dünyaya indiğinden beri" (KB 219)
- a.+ka bela* "dünya için bela" (KB 879)
- a.+ka sâhib-karân beg* "dünyaya sâhip-kıran bey" (KB 3007)
- a.+uğ karıtmış uzun yaşlığ er* "dünyayı ihtiyarlatmış, çok yaşamış kişi" (KB 3012)
- a.+uğ smağlı akı elgi ken* "dünyayı tecrübe etmiş, cömert ve eli açık olan insan" (KB 6488)
- a.+uğ smayu yetilmiş yaşı* "dünyada tecrübeler görerek yaşı ilerlemiş olan" (KB 4916)
- âhr a.* "bu dünya malı" (KB 5383)
- bu a.* "bu dünya" (KB 827, 1443, 3645, 4739, 4758, 4798, 4905, 5248, 5254, 5983, 6115, 6122, 6382)
- bu a. ârzüsü* "bu dünyada arzulanan şeyler" (KB 4422)
- bu a. ereji* "Bu dünya huzuru" (KB 5604)
- bu a. mâli* "bu dünya malı" (KB 5751)
- bu a. nerji* "bu dünya malı"
- bu a. öñdisi* "bu dünyanın kanunu" (KB 3049, 3077, 4720, 6344)
- bu a. tokluğu* "bu dünya tokluğu" (KB 2615)
- bu a. tutmuş er* "dünya hâkimi" (KB 440, 445)
- bu a. tutrukı* "bu dünyanın bize verip vereceği şey" (KB 2716)
- könülik bile bu a. tutmuş er* "doğruluk ile dünyayı elde eden insan" (1746)
- bu alçı a.* "bu aldatıcı dünya" (KB 5067)
- bu alçı a. kılkı* "bu aldatıcı dünyanın hareketi" (KB 5231)

- bu cefâcı a.* "bu cefacı dünya" (KB 4839)
- bu iki a.* "her iki dünya" (KB 1147)
- bu irsel a.* "bu vefasız dünya" (KB 6632)
- bu munça a.* "bütün bunlar" (KB 5381)
- bütrü a.* "bütün dünya" (KB 6399)
- cefâcı a.* (KB 1237)
- cefâlıg a.* "cefalı dünya" (KB 3790)
- mançsız bivefâ a.* "güvenilmez, vefasız dünya" (KB 1511)
- iki a.* "iki dünya" (KB 226, 1290, 2126, 3924, 4506, 6164)
- iki a. begliki* "iki dünya beyliği" (KB 1432)
- iki a. edgüsi* "iki dünya nimetleri" (KB 4474, 5895, 5596)
- iki a. idisi* "iki dünyanın sahibi, Tanrı" (KB 4742)
- iki a. tegürgü ülüg* "her iki dünyayı te'min edecek kısmet" (KB 5586)
- ikigü a.* "iki dünya" (33, 331, 1267, 3034)
- ikigün a.* "her iki dünya" (KB 1263, 1463, 2456, 3662)
- ikigün a.+luk asıg kılgu söz* "her iki dünya için faydalı olan sözler" (KB 5603)
- ikigün a.+luk ayâ edgü fâl* "ey her iki dünya saadetine kavuşan insan" (KB 4878)
- ikigün a.+uğ buluğlı kişi* "her iki dünyayı bulan insan" (KB 1973)
- iki künlük erter a.* "iki günlük geçici dünya" (KB 1535)
- kiçki a.* "eski dünya" (KB 5133)
- menü a.* "ebedî dünya" (KB 4800, 4906)
- ol a.* "ahiret" (KB 1391)
- ol a. bulğakı* "dünya karışıklığı" (KB 4213)
- ol a.+da at eltgüçi* "dünyanın her tarafına adını ulaştırın" (KB 4431)
- ol a.+ka ornun* "o dünyadaki yerin" (KB 4798)
- şekerlig a. nimeti* "tatlı dünya nimetleri" (KB 3614)
- taki bir a.* "ahiret" (KB 1976, 5258)
- talı a.* "güzel bir dünya" (KB 3086)
- vefâsız a.* "vefasız dünya" (KB 5297)
- yaruk çın a.* "aydın ve hakikî dünya" (KB 5421)
- yirindi a.* "bu hakir dünya" (KB 5327)

*Ajun'*un birlikte kullanıldığı fiiller ve bağlamsal anlamları ise aşağıda sıralanmıştır.

arta-

a. barça bütrü tükel arta- "dünyanın her tarafı baştan başa bozul-" (KB 6480)

aşa-

a. el aşā- "ülkelere hâkim ol-" (KB 836)

bar-

a.+dın bar- "dünyadan göç-" (KB 76)

a.+da çavı bar- "şöhreti dünyaya yayıl-" (KB 1693)

a. emgeki keçip bar- "dünya zahmetleri geçip git-" (KB 6336)

a. hâlini baka bar- "dünyanın hâline dikkat et-" (KB 6390)

başla-

a. başla- "dünyaya hâkim ol-" (KB 3126, 3460)

beklen-

a. beklen- "dünya korun-" (KB 2050)

bol-

a. bol- "dünya yaratıl-" (KB 5765)

a. âhur bol- "dünyanın sonu gel-" (KB 6489)

a. altun öngi teg arıg bol- "dünyanın her tarafı altın rengini al-" (KB 4959)

a. anıñ bol- "dünya onun ol-" (KB 6192)

a. kırtışı altun öñi bol- "dünya yüzü altın rengine gir-" (KB 5669, 6223)

a. menzi bu zengi yüzi bol- "dünyanın rengi zenci yüzüne dön-" (KB 6215)

a. menzi habeş kırtışı bol- "dünyanın rengi Habeş derisine benze-" (KB 6213)

a. zengi habeş kırtışı bol- "dünya zenci habeş derisine bürün-" (KB 4961)

a.+ka elig bolma- "dünyaya hâkim olma-" (KB 5074)

a.+ka sâhib-kırân beg bol- "dünyaya sâhip-kırân bir bey ol-" (KB 3007)

iki a. edgüsi sarıa bol- "Sen her iki dünyada iyilik bul-" (KB 5596)

iki a. seniñ bol- "her iki dünya senin ol-" (KB 5492)

bul-

a. bütrü bul- "bütün dünyayı elde et-" (KB 5386)

a. erki bul- "dünya kudretini elde etmek" 940

- a. içre tilek arzular bul-* "dünyada dilek ve arzularına eriş-" (KB 4681)
a. mâlı kut kıv bul- "saadet, talih ve dünya malından nasibini al-" (KB 6044)
a.+da tilekin bul- "bu dünyada dileğini bul-" (KB 4731)
iki a. bul- "her iki dünya saadetine nail ol-" (KB 6193)
iki a. könilik bul- "her iki dünyada doğruluk bul-" (KB 5601)
iki a. yegü kedgüsi bul- "her iki dünyada yiyecek giyecek bul-" (3924)
iki a.+da töre bul- "her iki dünyada da baş köşeye geç-" (KB 6641)
iki künlük erter a.+uğ bul- "iki günlük geçici dünyayı bul-" (KB 1535)
ikiğü a.+da kut bul- "her iki dünyada mesut ol-" (KB 1267)
ikiğün a.+da tilek bul- "iki dünyada dileğine kavuş-" (KB 1268)
ikiğün a.+da tükel kut bul- "her iki dünyada tam saadete kavuş-" (KB 3459)
özürj iki a. edgüsi bul- "kendin her iki dünya nimetini elde et-" (KB 4474)
takı bir a.+da töre bul- "ahirette de baş köşeyi bul-" (1976)
takı bir a.+uğ bul- "ahiretini de mamur etmek" (1745)

buz-

- a.+uğ buz-* "dünyayı boz-" (KB 5282)

buzul-

- a. buzul-* "dünya bozul-" (KB 2034, 3653)

çavık-

- a.+da çavık-* "şöhreti dünyaya yayıl-" (KB 406, 3080, 3660, 6549)
a.+da çavıkmış ne törlüg eren "dünyaya ün salmış bin bir çeşit insan" (KB 3807)

ur-

- a.+ka elig ur-* "dünyaya hâkim ol-" (KB 251)

kızart-

- ikiğün a.+da eñ kızart-* "yüzünü güldür-" (KB 1287)

il-

- apalı havâlı a.+ka il-* "Adem ve Havva yer yüzüne in-" (KB 6391)

itil-

- a. itil-* "dünya düzel-" (KB 895, 2034, 3103, 3108, 5942, 6424)
a.+da tilek teg işi itil- "dünyada istediği her işte muvaffak ol-" (KB 5732)

kal-

a.+da kal- “bakî kalmak” (KB 238)

atı a.+da menjülik kal- “adı dünyada ebedî kal-” (KB 5808)

kel-

a. körki kel- “dünya güzelliğini bul-” (KB 5950)

kez-

a. kez- “dünyayı dolaş-” (KB 747)

a. kezgüçi satıgçı “dünyayı dolaşan bu satıcılar” (KB 4425)

a. kezmış er “dünyayı gezmiş insan” (KB 4434)

a.+uğ kez- “dünyayı gez-” (KB 6565)

a.+uğ keze yori- “dünyayı gezip dolaş-” (KB 3735)

kod-

a. barça kod- “bütün dünyayı bırak-” (KB 6573)

a. kod- “öl-” (KB 1405, 6288)

a.+da vefâ atı kod- “dünyada vefa adı bırak-” (KB 6592)

bu a. neşin kod- “bu dünya malını bırak-” (KB 5189)

yirindi a.+uğ süründike kod- “Bu hakir dünyayı sür-” (KB 5327)

kol-

a. kol- “dünyaya hâkim olmak iste-” (KB 3526)

takı bir a. kol- “bir dünya daha iste-” (KB 5258)

talı a. kol- “güzel bir dünya iste-” (KB 3086)

bama-

vefâsız a.+ka könjül bama- “vefasız dünyaya gönül bağlama-” (KB 5297)

kötür-

a.+dın könjül kötür- “dünyadan gönül çek-” (KB 3790)

kör-

takı bir a.+ka kör- “öteki dünyaya bak-” (KB 6642)

kutad-

ikiğü a.+da küni kutad- “her iki dünyada günü kutlu ol-” (KB 1663)

alın-

a.+da özümke öñj alın- “dünyadan kendi hissemi al-” (KB 4767)

süz-

a.+uğ süz- "dünyayı duru bir hâle getir-" (KB 2712)

taru-

a. taru- "dünya dar gel-" (KB 488)

tegir-

çm tükel bu a.+ka tegir- "tam ve gerçek dünyaya eriş-" (KB 1726)

teğşürül-

a. teğşürül- "dünyayı başka bir kalıba koy-" (KB 6487)

ter-

âhur a. ter- "bu dünya malını topla-" (KB 5383)

a. barça ter- "bütün dünyayı topla-" (KB 5382)

a. mâlı ter- "dünya malı topla-" (KB 1119, 5803)

a. ter- "dünya malı topla-" (KB 3619)

a.+uğ ter- "dünyayı topla-" (KB 3616)

keç-

a.+dın özün terk keç- "dünyadan göç-" (KB 231)

körme-

iki a. isiz körme- "her iki dünyada da kötülük görme-" (KB 5744)

tezgin-

a. tezgin- "dünyayı dolaş-" (KB 114, 669, 1733, 2745, 3596, 4420, 5367, 6154)

a. tezginigli hutay arkışı- "dünyayı dolaşan Hitay kervanları" (KB 5754)

a. tezginip neñeke tegmiş kişi- (KB 2745)

tın-

a. tın- "dünya âsâyış bul-" (KB 93)

tikil-

a. süzgüke tikil- "dünyayı temizlemek için nasbedil-" (KB 4009)

tile-

atrıñ a.+ka yadılmak tile- "adının dünyaya yayılmasını iste-" (KB 4558)

iki a. idisin tile- "iki ajun idisin tile" (KB 4742)

iki a. tile- (KB 443)

ikigün a.+uğ tileme- "iki dünyayı da dilememe-" (KB 4741)

ol a.+luk tile- "öteki dünya için iste-" (KB 4853)

ol a.+uğ turup tile- "o dünyayı iste-" (KB 4740)

tiriğlik için a. tile- "dünyayı hayat için arzula-" (KB 5695)

tilen-

iki a. tilen- "iki dünyayı iste-" (KB 443)

tut-

a. tut- "dünyaya hâkim olmak" (KB 88, 217, 224, 281)

a. tutğuçı "dünyayı elinde tutan" (KB 218, 250, 2093, 2141, 5086)

a. tutğuçı er "dünyayı tutan insan" (KB 4013)

senin de ozakı a. tutğuçı "senden önce dünyaya hâkim olanlar" (KB 5137)

a. bütrü tut- "bütün dünyayı elimde tut-" (KB 6548)

a. bütrü ürün kuş öñi tut- "dünyanın her tarafı ak kuş rengine gir-" (KB 5828)

bütrü a. tut- "bütün dünyayı ele geçir-" (KB 6399)

iki a.+nı tut- "iki dünyaya hâkim ol-" (KB 352)

a.+uğ tut- "dünyayı idare et-" (KB 3152)

taki bir a.+uğ tut- "âhireti kazanmak, öteki dünyayı elde et-" (1748, 5173)

ulan-

yaruk çın a.+ka ulan- "aydın ve hakikî dünyaya ulaş-" (KB 5421)

ulı-

ikigün a.+da ulı- "her iki dünyada bedbaht ol-" (KB 5259)

yad-

bayat edğü atı a.+ka yad- "Tanrı iyi adını dünyaya yay-" (KB 5900)

a.+ka küsi yad- "dünyaya şöhretini yay-" (KB 5043)

a.+da atın yad- "dünyaya nâm salmak" (KB 2277)

a.+da atın yad- "dünyaya adını yay-" (KB 4435)

yadıl-

a.+da atı yadıl- "adı dünyaya yayıl-" (KB 1928)

atı çav ünü a.+ka yadıl- "adı, şöhreti ve nâmı dünyaya yayıl-" (KB 3095)

atı sözi a.+da yadıl- "şöhreti dünyaya yayıl-" (KB 1044)

atın a.+ka yadılmak tile- "adının dünyaya yayılmasını iste-" (KB 4558)

çavı küsi a.+ka yadıl- "ünü dünyaya yayıl-" (KB 458)

yit-

a.+da yit- "dünyadan silinip git-" (KB 6572)

a.+da atı yit- "dünyadan adı silin-" (KB 3375)

yaru-

ikiğün a.+da küni yaru- "her iki dünyada güneşi parla-" (KB 1294)

yazıl-

a.+ka yazıl- "dünyaya yayıl-" (KB 2685)

ye-

a. bütrü ye- (KB 2863)

a.+da ye- "dünyada ye-" (KB 3800)

a.+uğ temām ye- "dünyanın bütün nimetlerine nail ol-" (KB 225)

a.+uğ ye- "dünyaya hükmetme" (KB 1459, 2264)

iki a.+uğ ye- "iki dünyayı kazan-" (KB 1290)

ikiğün a. ye- (KB 2456)

şekerlig a. nimeti yi- "Sen tatlı dünya nimetleri ye-" (KB 3614)

yet-

küsi çavı a.+ka yet- "şöhretini dünyaya yayar" (KB 87)

yit-

a.+da yit- "dünyadan silin-" (KB 6572)

yori-

a.+uğ keze yori- "dünyayı gezip dolaş-" (KB 3735)

yüğüür-

a. tegre yüğüür- "dünya etrafında koş-" (KB 6541)

4. Metaforik Kullanımları

Metaforlar vericinin alıcıya iletisini kendi düşünce dünyasına özgü zihinsel boyutlarıyla birlikte aktarmasına olanak sağlayarak dili bir iletişim aracı olmaktan çok daha ileri bir noktaya götürür. Metafor temel bir zihin mekânizmasıdır. Bilgi ve deneyimlerimizi, düşünce biçimimizi, neyi nasıl algıladığımızı yapılandırarak dile taşır ve kavramları da bu doğrultuda şekillendirir (Lakoff ve Johnson 2015).

KB'de metafor çok sık yer alır. Tasvir içerikli lirik anlatımlarda metaforik

anlatımın güçlendirici ve etkileyici etkisine başvurulur. Eserin bütününde ise metaforun açıklayıcı, örneklendirici ve değerlendirci işlevlerinden faydalanılarak karakterlerin kendi dünya görüşlerini aktarmalarında bir araç olarak kullanılır. Bu doğrultuda Kutadgu Bilig'de metaforların oluşumunda kaynak alan olarak belirlenen kavramların çok büyük bir bölümü somut kavramlardır (Koca Sarı, 2012: 275).

KB'de dünya ile ilgili metaforlar ontolojik yani akıl yürütmeye dayalı olarak yapılandırılmıştır (Yıldızlı 2016: 57). Dünya kavramının *ajun* kelimesiyle ifade edildiği beyitlerde özellikle DÜNYA MEKÂNDIR, AHİRET DÜNYADIR ve DÜNYA İNSANDIR metaforları ön plandadır. AHİRET DÜNYADIR metaforu sıklıkla *iki ajun, ikigü ajun, ikigün ajun, ol ajun* gibi kullanımlarla *ajun* kelimesinin ifade ettiği "bu dünya" üzerinden ahiret kavramının kavramsallaştırılmasıyla yapılandırılmaktadır. Bu metafor üzerinden ahiret, yaşadığımız dünyaya benzer bir tasarımla Müslümanlıkla henüz tanışan Türk halkına sunulmaktadır:

yedi bu ajunuğ yegey ol ajun, tirilgey kutun tutçı menü uzun "O bu dünya saadetini elde ettiği gibi, öbür dünya saadetine de nail olur; uzun uzaman hep devlet ve ikbâl içinde yaşar." (KB 2264)

Belirtmek gerekir ki DÜNYA MEKÂNDIR metaforunun yapılandırıldığı beyitlerde *ajun* kelimesiyle ifade bulan "bu dünya" olumlu veya tarafsız bir çağrışıma sahiptir. Bu metaforik kullanımlar büyük bir çoğunlukla DÜNYA GEÇİCİ BİR MEKÂNDIR kavramsal metaforu çerçevesinde şekillenmiştir. Geçicilik en önemli vurgudur. Buna paralel olarak DÜNYA BİR KERVANSARAYDIR alt metaforunda olduğu gibi dünya gelip geçici farklı mekânlarla özdeş tutulmuştur:

bu ajun tüşin ol sen arkış sanı / tüşünde neçe bolğa arkış küni "Bu dünya bir konaktır, sen kendini kervan say, bir kervan konakta ne kadar kalabilir." (KB 1443)

DÜNYA GEÇİCİ BİR MEKÂNDIR kavramsal metaforuyla verilmek istenen ileti çoğunlukla dünya ve ahiret arasında yapılan karşılaştırmalarla pekiştirilmiştir. Örneğin birinci dizesinde DÜNYA BİR SARAYDIR, DÜNYA BİR KAZANÇ YERİDİR, DÜNYA BİR KONAKTIR metaforlarının yer aldığı aşağıdaki beyitlerin hemen ikinci dizelerinde bu dünyanın geçiciliği ve kalıcı olanın ahiret olduğu vurgusu AHİRET DÜNYADA KAZANILANLARIN HARCAMA YERİDİR, AHİRET SON KONAK YERİDİR metaforlarıyla yapılmaktadır:

saray ol ajun kör bu kazanç yiri / negü bulsa munda naru ıd yori "Dünya bir

saraydır, bir kazanç yeridir; buradan oraya götürebileceğin ne varsa götür.”
(KB 1444)

ajun bir tüşün ol gürün bir tüşün / bu tüş tün kopursa tüş tün ol ajun “Bu dünya bir konak, mezarın ikinci bir konaktır; bundan sonraki ilk konak öteki dünyadır.” (KB 1390)

Eserde birkaç kez yer bulan DÜNYA BİR TARLADIR metaforunda da *ajun* yine yarının dünyasını yani ahireti şekillendirecek *geçici* bir yer -kazanç yeri- tasavvurunu yansıtmaktadır:

bu dünya içi bir tarılaş turur / negü ekse munda yarın ol önür “Bu dünya bir tarladır, burada bugün ne ekilirse yarın o biçilir.” (KB 4733)

Ajun kelimesiyle ortaya koyulan en yaygın mekân metaforlarından bir diğeri ise DÜNYA MUHAFAZA ve TANZİM EDİLMESİ GEREKEN BİR ÜLKEDİR metaforudur. Yönetim ve dünya arasında ilişki kuran bu kavramsal metafor konuşur farkına bakılmaksızın eserin geneline yayılmıştır. *Ajun* kelimesiyle kurulan ve eser boyunca sıklıkla kullanılan pek çok kelime grubunun kuruluşuna temel teşkil etmiştir: *ajun begleri* “dünya beyi” (252), *ajun beklen-* “dünya korun-” (2050), *ajun bodnu* “dünya halkı” (460), *ajun el* “ülkeler” (836), *ajun erki* “dünya kudreti” (940), *ajun halkı* “dünya halkı” (732), *ajun ilçisi* “dünya hâkimi” (4012), *ajun itil-* “dünya düzel-” (895), *ajun tutğuç* “dünyayı elinde tutan” (218), *ajunka elig bolma-* “dünyaya hâkim olma-” (5074), *ajunka sâhib-kırân beg bol-* “dünyaya sâhip-kıran bir bey ol-” (3007), *ajunuğ ter-* “dünyayı topla-” (3616), *bu ajun tutmuş er* “dünya hâkimi” (440), *bu ajun tutruki* “bu dünyanın bize verip vereceği şey” (2716), *könilik bile bu ajun tutmuş er* “doğruluk ile dünyayı elde eden insan” (1746) vb.

Ajun kelimesinin yer aldığı beyitlerde ortaya bir diğer üst metafor ise DÜNYA İNSANDIR metaforudur. DÜNYA İNSANDIR metaforu anlatıcının mekân tasvirlerinde sıklıkla yer bulmaktadır. Anlatıcı özellikle Ögdülmüş ile ilgili bapların sonlarında sistematik olarak yer verdiği güneşin doğuşu/batışını tasvirlerinde bu metafora yer vermektedir. Bu sanatlı tasvirlerle Ögdülmüş'in doğrudan kendisini ilgilendiren olayların akışına göre değişen zihnî ve ruhî durumları desteklenmektedir (Barutcu Özönder 2018: 238-246):

kopa keldi örlep sata kalkanı, ajun meñzi boldı ürün erdini “Mızrak ve kalkanı kalkarak, yükselmeğe başladı; dünya yüzü beyaz cevher gibi oldu.” (KB 3840)

yüzin kizledi yerke rümi kızı, ajun kırtışı boldı zengi yüzi “Rûmî kızı yüzünü yere gizledi, dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu.” (3948)

Anlatıcı DÜNYA İNSANDIR üst metaforunu dünya ile yönetim arasında

kurmuş olduğu ilişkiyi somutlaştırmak için de kullanmıştır. Bu metaforik kurguda dünya kim tarafından, nasıl yönetildiğinin farkındadır. Ancak iyi yöneticiler tarafından yönetildiği zaman mutlu olabilir, süslerle bezenip güzelleşir, hazinelerle donanır, hizmet için hazırlanır. Ona iyi yöneticiler hâkim olmazsa dul kalır, dul kıyafetleri giyer ve sararıp solar. KB'de bu iyi yönetici, eserin ithaf edildiği Tavgaç Buğra Han'dır. Bununla birlikte Yûsuf "iyi yöneticiyi" sadece dönemin hükümdarıyla sınırlamamıştır. Eserinde dünyaya hâkim olan yöneticiler arasında en iyilerinin Türk beyleri olduğunu vurgulayarak⁴ Türk etnik kimliği çerçevesinde bir genelleme yapmıştır. Eser genelinde yapılan bu açıklamalar Yûsuf'un yönetim ve dünya arasındaki ilişkiyi DÜNYA TÜRK HÜKÜMDARI İLE EVLİDİR alt metaforuyla ifade ettiğini göstermektedir. Yazar, Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışını yansıtmaya bakımdan ayrı bir değer taşıyan bu metaforun yapılandırılmasındaki mantığı anlatıcı ile dünya arasında kurguladığı aşağıdaki diyalogda okuyucusuna açıklamaktadır:

bu üdte ajun öz öziñe bakıp/ küvenip sevinip ediñe bakıp; eletü maña açtı dünyâ sözün/ ayu körmedimmi bu hakan yüzün; udir erdiñ erse tur aç emdi köz/ eşitmediñ erse eşit mende söz; tümen yılda berü tul erdim tulas/ bu tul tonı suçlup ürüñ kedtim as; bezendim begim boldı hakan uluğ/ ötündüm munu kolsa cānım yuluğ "Bu esnada dünya kendi kendine baktı; sevinip övünerek, hazinesini gözden geçirdi. Gözü bana ilişince, söze başladı ve şöyle dedi: — Sen bu hakanın yüzünü görmedin mi? Uyuyor idi isen şimdi kalk, gözünü aç; işitmedin ise, şimdi benim sözümü dinle. Ben binlerce yıldan beri dul idim, benzim solmuştu; şimdi bu dul libasını çıkarıp, beyaz kakımdan gelinlikler giydim. Süslendim, çünkü ulu hakan eşim oldu; dileğim budur: o isterse, canım feda olsun (KB 81-85).

DÜNYA İNSANDIR metaforu metin genelinde insana özgü davranışları ifade eden *alçı* "aldatıcı", *cefâçı* "cefacı" *irsel yayığ kılkı* "vefasız ve döneke huylu", *cefâlığ* *ajun* "cefalı dünya", *mançsız* "güvenilmez", *bi-vefâ* "vefasız", *vefâsız* "vefasız" sıfatlarının *ajun* kelimesini nitelemesiyle de oluşturulmaktadır: Dünyanın bu sıfatlarla nitelendirilmesindeki temel sebep insanların güzelliklerine bağlandığı dünyanın aslında geçici olması ve insanı sonunda ölümün beklemesidir. Aşağıda DÜNYA İNSANDIR metaforunu içeren iki farklı beyit kendisini takip eden beyitlerle birlikte verilmiştir. Dünyanın vefasız olarak anıldığı bu beyitlerin benzer bir kuruluşu olması dikkat çekicidir. Her iki örnek grubunda da ilk beyitte dünyanın vefasızlığından söz edilmiş ve okuyucu bu konuda uyarılmış, ikinci beyitte dünyaya

⁴ *körü barsa emdi bu türk begleri / ajun beglerinde bular yegleri* "Eğer dikkat edersen, görürsün ki, dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir." (KB 276)

süslenme, gönül alma, yüzüne gülme gibi insanî özellikler yüklenmiş, üçüncü beyitte ise ölümün varlığı hatırlatılmıştır:

bu alçı ajun kalkı irsel yayıg / osal bolma saklan yolu ked tayıg; bezenip kör itnıp könjülüg alır / könjül berdiñ erse yüz evrer barır; ölümüg unıtma sakınç kısğa tut / ölümke basıkma ayā ilçi kut; “Bu aldatıcı dünyanın hareketi vefasız ve dönektir; gafil olma; dikkat et, yolu çok kaygandır. O bezenip süslenerek, gönülü alır; gönül verince de senden yüz çevirir, gider. Ölümü unutma, uzun emeller besleme, ölümün baskınına uğrama, ey devletli hükümdar.” (KB 5231-5233)

üküş halknı ıdtı bu irsel ajun / köni yolda azdı kişi ked köre; sarı ma itindi bezenip küler / ayı sevme azrakına katğura; neçe dünyā yeğli ajun begleri / ölüm tuttı bardı közi telmire “Bu vefasız dünya bir çok insanlardan yüz çevirdi; ne kadar insanlar doğru yoldan şaştlar, buna iyice dikkat et. Şimdi de senin için hazırlandı; süslenip, yüzüne güler; ona çok fazla bağlanma; gaflet içinde o kadar çok sevinip, gülme. Dünyaya nail olan nice cihan beylerini ölüm yakaladı ve onlar gözleri ile etrafından duâ dilenerek gittiler.” (KB 6632-6634)

DÜNYA İNSANDIR kapsamında değerlendirilebilecek bir başka alt metafor da DÜNYA BİR KIZDIR metaforudur. Bu metaforla yukarıda dünyaya yüklendiği belirtilen olumsuz insanî vasıflar güzelliğiyle kendisini sevdiren sonra ise kendisine bağlananlara cefa çektiren bir genç kızın nazlı ve aldatıcı tabiatıyla kavramsallaştırılarak daha kabullenilebilir bir seviyeye indirgenmektedir:

tükel kız kılınçlıg turur bu ajun / sini armasını ay kalkı tüzün “Bu dünya tam bir kıza benzer; ey yumuşak huylu insan, o seni aldatmasın.” (KB 6122)

Dünyanın aldatıcılığı ve dönekliği sadece DÜNYA İNSANDIR metaforuyla değil nadiren de olsa kaynak alanı tabiat unsurları olan DÜNYA BİR RÜZGÂRDİR, DÜNYA BİR GÖLGEDİR metaforlarıyla da ifade edilmektedir:

tüpi yel turur bu ajun kör oğul / kölike turur kör kararı yok ol “Ey oğul, bu dünya bir kasırga rüzgândır; o hiçbir yerde karar etmeyen bir gölgedir.” (KB 4758)

5. Yer Aldığı Benzetmeler

Ajun kelimesiyle ifade edilen dünya kavramı için *teg* edatıyla yapılan benzetmeler sayıca az olmakla birlikte tutarlı bir yapıya sahiptir. Hepsini anlatıcının dünyayı betimlediği beyitlerde geçer. Bu kullanımların hiçbirinde dünya olumsuz bir varlığa ya da kavrama benzetilmez. Beyitlerde *ajun* daha çok aydınlık olması yönünden gülen, parlak, meleği andıran bir yüze benzetilir:

tüme torku kalkan kötürdi öşün / yaruk yüz küler teg yaradı ajun "Yüzünü örten ipek kalkan sıyrıldı; gülen parlak yüz gibi, dünya aydınlandı." (KB 3288)

sewüg külçirer teg yaradı ajun / sakınç kışğa boldı sewinçler uzun "Dünyanın yüzü, sevgilinin gülümsemesi gibi, parladı; kederler dağıldı ve sevinçler başladı." (KB 5680)

firişte yüzi teg yaradı ajun / kalık boldı kâfur saçar teg yüzün "Dünya, melek yüzü gibi, parladı; gök yüzü kâfur saçılmış gibi oldu." (KB 5451)

Geçici bir güzelliği temsil etmesi açısından rüyaya da benzetilir:

yığıtlık kaçır ol tiriglik uçar / bu tüş teg ajundın öziñ terk keçer "Gençlik kaçır ve hayat uçar; bu rüya gibi dünyadan kendin çabuk göçersin." (KB 231)

Güneş batarken kazandığı renk, parlaklık ve anlak açısından altın rengine benzetilir:

kızıl yüz öñi ondı boldı sarıg / ajun boldı altun öñgi teg arıg "Gök yüzünün al rengi soldu, sarardı; dünyanın her tarafı altın rengini aldı." (KB 4959)

6. Bağlam ve Eş Dizimlenme Özellikleri

ajun kelimesi KB'de en sık hakimiyet-yönetim bağlamında kullanılmıştır. İki dünya; dünyada iyi ad kazanmanın önemi; ölüm; dünyanın geçiciliği, vefasızlığı, dönekliği, ayıpları; ahiret; iyilik ve doğruluğun önemi; dünyanın güzelliği; bilginin önemi; dünya malı; yaradılış ve yaradana ilişkin bağlamlar sırasıyla en sık kullanılanlardır.

Ajun kelimesi 894 madde başı kelimeyle aynı dizide 2'den fazla birlikte kullanılmıştır. Bu eş dizimliliklerin dâhil oldukları kavram alanları büyük oranda *ajun* kelimesinin kullanılmış olduğu bağlamlarla paralellik gösterir. *Ajun* kelimesini niteleyerek "bu dünya", "öbür dünya", "iki dünya" kavramlarını oluşturmakta kullanılan *bu* (49), *iki* (23), *ol* (18), *ikigün* (13), *ikigü* (6) sıfatları belirgin eş dizimliler arasında ilk sırada gelir:

yedi bu ajunuğ yegey ol ajun / tirilgey kutun tutçı menü uzun "O bu dünya saadetini elde ettiği gibi, öbür dünya saadetine de nail olur; uzun uzaman hep devlet ve ikbâl içinde yaşar." (KB 2264)

katılığ bularınñ bile edgüle / kutadğay saña iki ajun ulaş "Bunlar ile münâsebet kur ve iyi geçin; böylece saadete kavuşarak, her iki dünyada mes'üd olursun." (KB 4354)

baraym men emdi esen edgü kal / ikigün ajunluk ayā edgü fāl "Şimdi ben gideyim, sen sağ ve esen kal; ey her iki dünya saadetine kavuşan insan." (KB 4878)

tilekke tegir ol bu yanlıg kişi / ikiğü ajunda itiglig işi "Böyle bir insan dileğine erer ve her iki dünyada işi yoluna girer." (KB 331)

Ajun kelimesi ikinci sırada HAKİMİYET üst kavram alanına dâhil edebileceğimiz TUTMA (*tut-* ve müştakları (=vm.) 30 kez), DÜZEN (*it-* vm. 9, *törü* vm. 6, *tüz-* vm. 3 kez), YÖNETİM (*beg* 15, *bodun* 11, *elig* 3, *hakan* 2, *ilçi* 1 kez) ve YER (*il* vm.2, *cihân* 1, *dünya* 2, *tüşün* 3 kez) kavram alanlarından kelimelerle birlikte kullanılmıştır. *Ajun* kelimesine yüklenen "bu dünya" anlamı ve HAKİMİYET kelimeleriyle olan bu belirgin eş dizimlenme ilişkisi, erken İslamî Türk çevresinde Türk dilinin daha önceki devrelerinde tanıklanmayan *ajunç* unvanının oluşmasına sebep vermiştir (KB 285, 2589, 3009). "Dünya hükümdarı" (İng. *world ruler*) (ED 29), *cihan beyi* (KB 6437) vb. şekilde çevrilen bu kelime ile ifade edilen kavram *ajun* kelimesinin, yukarıda sıralanan, belirgin eş dizimliliğiyle birlikte kurulan *ajun tutguç*, *ajunç beg*, *ajun ilçisi* yapılarıyla da karşılanmıştır.

ukuş birle tuttu ajun tutguç / bilig birle bastı bodun başguç "Dünyayı elinde tutan, onu anlayışla tuttu; halka hükmeden, bu işi bilgiyle yaptı" (KB 218)

negü tir eşitgil ajunç beg er / bodun başlağuç biliglig yig er "Dünya beyi, halkı idare eden, bilgili ve iyi insan ne der, dinle" (KB 2602)

idi yakşı aymış ajun ilçisi / biliglig ukuşluğ bodun başcı "Bilgili, akıllı ve hakın başında bulunan /dünya hâkimi çok güzel söylemiş" (KB 4012)

Ajun kelimesi İYİLİK (*edgü* 12 kez), MUTLULUK (*kut* vm. 12, *erej* vm. 2 kez), DOĞRULUK (*köni* vm. 5 kez), AYDINLIK (*yaru-* vm. 12 kez), FAYDA (*asıg* 4 kez) kelimeleri ile belirgin bir sıklıkla eş dizimlenmiştir:

bayat kimke kılsa 'inâyet basut / anıñ boldı ajun bolu birdi kut "Tanrı kime inayet ve yardım ederse, dünya onun olur ve mutluluğa kavuşur" (KB 6192)

bu ajun ereji bile edgü at / saña bolğa dünyâ ya 'ukbi ulat "Bu dünya huzuru sana dünyayı, iyi ad bırakmak için çalışman da ahireti getirecektir; ona göre hareket et" (KB 5604)

ajun kelimesinin bir başka belirgin isimlisi AD (*at* vm. 16 kez) ve ŞÖHRET (*çav* vm. 16, *ün* 1, *kü* 6 kez) kavram alanına giren kelimelerdir:

keçürdi küvençin sewinçin küni / ajunka yadıldı atı çav üni "Gününü sevinç içinde güvençe geçirdi; adı, şöhreti ve namı dünyaya yayıldı." (KB 3095)

ajun kelimesinin diğer belirgin eş dizimleri BİLİNÇ ve ALGI kelimeleridir. Bu eş dizimlenme özelliği başta yönetim olmak üzere çok çeşitli bağlamlarda *ajun*'la eş dizimlenme özelliğine sahiptir. *Ajun* bu kavram alanından özellikle *bil-* (15 kez),

kör- (13 kez), *ukuş* (7 kez) kelimeleri ve müştakları ile kullanılmıştır:

Ukuş birle tuttu ajun tutğuçı, bilig birle bastı bodun başğuçı “Dünyayı elinde tutan, onu anlayış ile tuttu; halka hükmeden, bu işi bilgi ile yaptı.” (KB 218)

Yukarıda belirtilen olumlu durum bildiren kelimelerle kullanılma oranına göre çok daha düşük olmakla birlikte *ajun* olumsuz durum bildiren kelimelerle de eş dizimlenmektedir (*isiz* 7, *vefasız* 1, *öl-* vm. 5, *buz-* vm. 3, *cefa* vm. 3, *mançsız* 3, *bi-vefa* 1, *belâ* 1, *yut* 2, *suk* vm. 2, *emgek* 2 kez). Bununla birlikte sıfat görevindekiler dışında olumsuz durum bildiren eş dizimliliklerin kelimelerin yer aldığı dizelerde büyük oranda olumlu ve olumsuz ifadeler arasında bir denge kurularak tarafsız bir anlam değeri oluşturulmuştur:

özün edgülik kal törü edgü ur / tiril iki ajun isiz körme sen “Sen iyilik yap ve iyi düzen kur; her iki dünyada da kötülük görmeden yaşa. (KB 5744)

özüm körmedi bu ajun mâlını / ya edgü isiz bu kişi hâlnı “Ben bu dünya malını görmediğim gibi, iyi veya kötü bu insanların hâline de vakıf değilim” (KB 5751)

İSTEK kelimeleri (*tile-* vm. 19, *ârzû* 2 kez) *ajun* ile birlikte kullanılan ifadelerdendir:

Osal bolma saklan kamuğ işte sen, bu saklık bile iki ajun tilen “Gâfil olma, her işte ihtiyatlı ol; her ıkı dünyayı bir tedbir ile dile.” (KB 443)

DLT’de de yer verilen *ajun emgeki* ifadesiyle ise dünya işlerinin ve hayat gâilesinin beraberinde ağır bir zahmet, sıkıntı ve yorgunluk getirdiği düşüncesi vurgulanmaktadır:

katığlandı tün kün yinitti yüki / keçip bardı andın ajun emgeki “Gece gündüz gayret etti, yükünü hafifletti; bu yolda çektiği dünya zahmetleri de geçti gitti.” (KB 6336)

7. Sonuç

Ajun kelimesinin söz bilgisi özelliklerini araştırarak bu incelemede dikkati çeken en önemli nokta *ajun* kelimesinin anlam ve kullanım özelliklerinin çeşitliliğinin yanı sıra yapılandırılış biçimidir. *ajun* kelimesi muazzam bir düzen içinde; kullanım sıklığından, anlam özelliklerine, metaforik kullanımlarından, bağlam ve eş dizimlenme özelliklerine kadar birbiriyle paralellik gösterecek ve Yûsuf’un ortaya koymayı amaçladığı dünya görüşünü destekleyecek biçimde tasarlanmıştır.

Buddhist çağrışimli *ajun* kavramı KB’de Müslüman Türk dünyasına

kazandırılırken sadece dinî bir bakış açısıyla ele alınmamış hakimiyet-yönetim ve akılla ilişkilendirilmiştir. Bu ilişkilendirmede yalnızca dilin değil karakter kurgularıyla edebiyatın da imkânlarından yararlanılarak ideal dünya anlayışı *kut-akıl*'ı temel alan *adalet*'le idealize edilmiştir. Bu düşüncenin *ajun* kelimesini kullananlar ve muhataplarının sayısal oranlarına yansımaları, KB'de farklı toplumsal tabakaları temsil eden karakterlerin dil kullanımlarının ne denli sistemli biçimde kurgulandığının ve eserin tutarlılığının sağlanmasında verilen mesajlar ve karakterlerin dil kullanımları arasında bir paralellik kurulması için gösterilen özenin bir kanıtıdır.

KB'deki temel ideoloji bireyin birini diğerine tercih etmeden, bu dünya ve öbür dünyayı birlikte kazanırsa kutlu olabileceğidir. Bu ideoloji çerçevesinde KB'de erken dönem İslâmî Türk çevresinde "ahiret" ve "bu dünya" kavramları için kullanılan *bu ajun*, *ol ajun* kavramlarının yanı sıra, diğerlerine paralel olarak *iki ajun*, *ikiğü ajun*, *ikiğün ajun* şeklinde ifade bulan, "iki dünya" kavramı kullanılmıştır. KB'de *bu ajun* 28, *ol ajun* 12 kez kullanılırken "iki dünya" kavramına 42 kez yer verilmesi ve eser genelindeki diyaloglarda en sık karşılaşılan ikinci bağlam olması bu kavrama verilen önemin dil kullanımına da yansıtıldığının göstergesidir.

Ajun için eser genelinde vurgulanan en önemli özellik onun "geçiciliğidir". Bu özellik bağlam içinde sıklıkla ifade edilmiştir. Dünyanın geçiciliği DÜNYA GEÇİCİ BİR MEKÂNDIR, DÜNYA BİR SARAYDIR, DÜNYA BİR KAZANÇ YERİDİR, DÜNYA BİR KONAKTIR; dönekliği ise DÜNYA BİR RÜZGÂRDIR, DÜNYA BİR GÖLGEDİR metaforlarıyla desteklenmiştir. Geçici olmasından dolayı *ajun* insana özgü *cefa çektirme*, *aldatıcılık ve vefasızlık* ifade eden sıfatlarla belirgin eş dizimli olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Yûsuf kurmuş olduğu DÜNYA BİR KIZDIR metaforuyla *ajun*'a atfettiği tüm bu olumsuz sıfatları bir genç kızın nazlı ve aldatıcı tabiatıyla kavramsallaştırılarak ne olumlu veya ne de olumsuz çağrışım içermeyen nötr bir dünya anlayışını ortaya koymuştur. Çünkü bu ölümlü kalımlı dünyanın kendisinden gelen bir olumsuzluk ya da olumluluk yoktur. *Bu dünyanın* "nasıl olacağı" ise özelde yöneticiye göre bağlıdır: Bir Türk yönetici tarafından yönetilirse en güzel şeklini alır. Bu düşünce doğrultusunda kurgulanan DÜNYA TÜRK HÜKÜMDARI İLE EVLİDİR metaforu özgünlüğü ve somutlaştırma gücü ile ayrı bir yere sahiptir. Özelde hükümdara göre şekillenen *ajun* genelde bireye bağlı olarak şekillenir: Ögdilmiş örneğinde olduğu gibi kişinin ruh hâline göre biçim değiştirir. *Öbür dünyanın* nasıl olacağı da yine bireye bağlı olarak bu dünyadaki davranışlarına göre şekillenecektir. Dünyada geçici olmayan tek şey kişinin bırakacağı iyi addır.

Ajın kelimesi özelinde yapılan tüm bu incelemeler sonucunda Yûsuf Has Hacib'in KB'de yalnızca bir dil planlamacı rolünü üstlenerek edebî dili artık istenmeyen çağrışımlardan arındırmak amacını gütmeyeceğini, aynı zamanda ideoloji planlaması bağlamında kavramları yeniden kurgulayarak toplumun algılama biçimini değiştirmeyi/inşa etmeyi hedeflediğini iddia etmemiz mümkündür. Bununla birlikte çalışma Yûsuf'un dünya ideolojisini tam olarak ortaya koyabilecek kapsama sahip değildir. Yûsuf Has Hacib'in dil planlamacı yönünü ortaya koymak için tarafımızdan yapılan çalışmaların ikincisi olan (Pilten-Ufuk 2019) bu çalışmanın, KB'de kullanılan diğer DÜNYA kelimelerinin incelenmesiyle sürdürülmesi planlanmaktadır.

Kaynaklar

- ARAT, Reşit Rahmeti (1947) *Kutadgu Bilig I, Metin*, İstanbul: TDK Yayınları. (=KB)
- ARAT, Reşit Rahmeti (1974) *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, Ankara: TTK Yayınları. (=KB)
- ARSAL, Sadri Maksudi (1947) *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul: İ.Ü. Yayınları, İsmail Akgün Matbaası.
- ATALAY, Besim (1940a, 1940b, 1941) *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I-II-III, Ankara: TDK Yayınları. (=DLT)
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. Sema (2003) "Erken Orta Türkçe'de Buddhist ve İslami Terminoloji Üzerine Bir Karşılaştırma", *Kök Araştırmalar: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, V(1) Bahar, s.13-31.
- BARUTCU ÖZÖNDER, F. Sema (2018) *Kutadgu Bilig II Kutadgu Bilig'in Metin Türü ve Tarihsel Diyalektoloji İçin Değeri, ÇÜTAD Çukurova Üniversitesi Türkojoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(2) Aralık: 179-253.
- CLAUSON, Sir Gerard, (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press. (=ED)
- DANKOFF, Robert ve KELLY, James (1982-1984-1985) *Mahmûd al- Kâşğari: Compendium of The Turkic Dialects (Divân Luğâti't Turk)*, I-II-III, Harvard University Press. (=CTD)
- DİLAÇAR, Agop (1972) *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASON, Ahmet B. ve AKKOYUNLU, Ziyat (2014) *Kâşgarlı Mahmud, Divânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*: Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGÜZEL, Mehmet Mehdi ve KİRİK, Esra (2018) *Kutadgu Bilig'in Söz Varlığı ve Kelime Gruplarına Dair*, *Turkish Studies Language / Literature*, 13/28, Fall: 381-398.
- FINDLEY, Carter V. (2006) *Dünya Tarihinde Türkler*, Çev: Ayşen Anadol, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- KOCA SARI, Selcen (2012) *Kutadgu Bilig'de Metafor*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- LAKOFF, George ve JOHNSON, Mark (2015) *Metaforlar- Hayat, Anlam ve Dil*. (Çev. G. Yavuz). İstanbul: İthaki Yayınları.
- PİLTEN-UFUK, Şahru (2019) *Dil Planlaması Bağlamında Yûsuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig*, *Yeni Türkiye*, 105: 131-138.

- SIRASÖĞÜT, Mehmet (2020) *Kutadgu Bilig'in Sıklık Sözlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIZLI, M. Emin (2016) *Kutadgu Bilig'de Dünya Metaforu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YÛSUF HÂS HÂCİB, *Kutadgu Bilig*, Haz. Mustafa S. Kaçalın, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri. (=KB)

Şahru Pilten Ufuk <https://orcid.org/0000-0002-5548-508X>

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı.

Adres: Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Sakarya/TÜRKİYE.

E-Posta: sspilten@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 30 Kasım 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 14 Aralık 2020

E-yayın tarihi: 24 Ocak 2021

Çıktı sayfa sayısı: 25

Kaynak sayısı: 18